

МАЛКИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ: РЕАЛНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Тодорка Атанасова-Калайджиева
Тракийски университет, Стара Загора

Резюме

Фамилните ферми с размери до два хектара произвеждат около 1/3 от предлаганите растителни и животински храни в световен мащаб. Същите оказват влияние върху развитието на селското стопанство, явяват се като допълнителен източник на трудова заетост и гарантират социална стабилност в селските райони на много от европейските държави. Малките земеделски стопанства съдействат за опазването на околната среда, биоразнообразието и ландшафта. Целта на научната разработка е да изследва и анализа настоящото състояние на малките (фамилни) земеделски стопанства в България и представи насоки за развитието им. За изпълнение на поставената цел се решават следните задачи: да се установят основни трудности при тяхното функциониране; да се разкрият факторите, които влияят върху развитието им, да се предложат мерки за устойчив растеж. Информационните източници, които се използват при анализа са данни от националната статистика, аграрни доклади на МЗХ, проучвания на други автори, както и собствени изследвания. Основни изводи: в резултат на аграрната реформа в България през 90-те г. на XX в. се създава производствена структура от частни земеделски стопанства, която е силно поляризирана – голям брой малки по размери и малко на брой големи стопанства. Част от малките стопанства се поддържат от хора, които нямат друга възможност за трудова заетост. Много от тях започват дейността си с ограничени производствени ресурси и знания, ограничен е достъпът им до кредити и професионално обучение. Тези и някои други фактори затрудняват успешното функциониране и понижават производствените им резултати. С присъединяването на България към ЕС поляризацията между малките и големите земеделски стопанства се задълбочава. Влияние върху този процес оказва ОСП на ЕС и най-вече схемата за единно плащане на единица ИЗП. За да се стимулира растежа и развитието на фамилния аграрен бизнес у нас трябва да има специални условия: на младите хора е необходима специализирана предприемаческа култура; те трябва да придобият опит в успешно развиващи се земеделски стопанства у нас и в чужбина; нужно е сътрудничество с научно-изследователските институции; преференциално кредитиране; въвеждане на „зелени“ производствени технологии; сертифициране на биологични растителни и животински продукти и др.

Ключови думи: земеделски стопанства, изследване, анализ, развитие.

Keywords: agricultural farms, study, analysis, development.

JEL: Q12, Q18.

Увод

Фамилното земеделско стопанство представлява една от водещите организационни форми за осъществяване на аграрно производство в икономиките на много държави. То има решаващо място при производството и задоволяването на потребностите на пазара с аграрни продукти. Голям брой от трудово активното население намира професионална реализация в тази форма на аграрен бизнес, която му предоставя възможности за личностна реализация и самостоятелност при вземане на управленски решения.

Целта на научната разработка е да изследва и анализа състоянието, и особеностите на малките (фамилни) земеделски стопанства в България, като се представят насоки за развитието им.

За изпълнение на поставената цел се решават следните задачи: да се разгледа размерната диференциация на земеделските стопанства в страната; да се установят състоянието и основните им особености; да се дадат насоки за устойчив растеж и развитие.

Анализът в настоящата разработка се ограничава само до пазарно-ориентирани фамилни земеделски стопанства. Уточнението се налага от многообразието в тяхната размерна диференциация.

1. Размерна диференциация на земеделските стопанства в България

Върху размерната диференциация на земеделските стопанства влияние оказват комплекс от фактори – географско и териториално разположение, типология на почвите, вид на отглежданите животни, финансово-институционални условия за подпомагане, традиции и нагласи на земеделските производители, др. В резултат на въздействието на изброените фактори в литературата се дискутира за това кои са индикаторите (показателите) и праговете за размерна диференциация на земеделските стопанства.

Според Davidova S., K. Thomson [12] няма общоприето определение за малко земеделско стопанство (или ферма). Размерът може да се определи, като се използва структурен и икономически размер на стопанството, брой на жи-

вотните, пазарното участие на работната сила и доходи (като приходи от продажби [14]). Размерите на земеделските стопанства се определят чрез прагове (граници) на различни показатели [12, 17]. Малките стопанства са дефинирани от Евростат и ФАО като тези с по-малко земеделска площ от 5 ha [13], и този праг е използван в няколко публикации от Davidova [12] и др. Определянето на граница за размер е силно повлияно от географското разположение, тъй като големината на фермите е много разнородна в отделните регионите и държави [17].

Критерият използвана земеделска земя е универсален за размерна диференциация на земеделските стопанства, понеже е относително лесен за измерване и позволява сравнения в различни региони и държави. Като допълнение към него могат да се приложат и други показатели, като брой на работещите (на пълно или частично работно време във фермата); брой и вид на произведените продукти (специализация); годишни доходи от дейността (продажби) и др. Особеното е, че някои от посочените показатели се свързват със специфични видове аграрно производство и по-малко може да се използват за обща диференциация на фамилените стопанства. Например EFSA et al. [15] използват праг от 75 крави и 80% годишна заетост на семейство, за да определят прага за малка млечна ферма.

Уточнение се налага и от възприетото диференциране на земеделските стопанства на четири типа: с непълно работно време, натурални стопанства (в т.ч. полу-пазарни), малки пазарно-ориентирани и големи комерсиални стопанства [13].

Според Котева Н. и М. Атанасова-Чопева малките земеделски стопанства в България се делят на три групи [4]: натурални – до 1 икономическа единица (ИЕ), т.е. стандартната им продукция (СП – standard outputs (SO) е показател, определян за всяка култура и животно като средната парична стойност на произведена продукцията по цени франко земеделското стопанство в даден район. Тя се изчислява от държавите в ЕС на хектар или брой животни на база данни за референтен период от 5 последователни години. Показателят се използва в агростатистика на ЕС за определяне на типологията на стопанствата и е различен от показателя себестойност. Обща стандартна продукция на едно земеделско стопанство е сбор от стандартната продукция на всеки аграрен продукт произведен в него, умножен по съответния брой хектари или глави животни. За изчисляване на показателя в България за 2016 г. се използват данни за референтен период 2011–2015 г., като източници на информацията са: продуктови

наблюдения на МЗХ, цени на аграрни продукти, събрани от НСИ и САПИ, експертни оценки и др.) е до 1200 EUR; полу-пазарни стопанства – от 1 до 4 ИЕ, или СП е до 4800 EUR; пазарно ориентирани от 4 до 8 ИЕ или имащи СП до 9600 EUR.

Според данните на СЗСИ [11] през 2013 г. най-широко разпространени в България са малките пазарно-ориентирани стопанства със среден размер около 63 дка, от която 46 дка е арендувана. Те отглеждат 4,3 животински единици. Разположени са около градовете. Производствената дейност осъществява главата на семейството с помощта на останалите негови членове. Еквивалентът на пълна трудова заетост за година е средно 1,4 работни единици. Възрастта на управляващия фамиленото стопанство е 52 г. Дълготрайните материални активи средно на стопанство възлизат на стойност 11 562 EUR (22 663 BGN), а краткотрайните 9 160 EUR (17 953 BGN). Брутната продукция средно на стопанство на годишна база възлиза на 8 054 EUR (15 783 BGN), а нетна добавена стойност е в размер на 5 109 EUR (10 013 BGN).

Според Петрова Н. [10] относителният дял на малките стопанства у нас бележи тенденция на намаление от 90% през 2003 г. на 83% през 2010 г. и 73% през 2016 г., но все пак те доминират над всички останали размерни групи.

От изложеното в литературата става ясно, че не е възприет единен критерий (показател) за размерна диференциация на земеделските стопанства. В тази връзка за анализа по-долу си позволявам да ползвам като такъв показател стандартната продукция (СП) на земеделските стопанства в България, използван при наблюденията на СЗСИ. Според СП те могат да се разделят на следните групи: 1) малки натурални стопанства до 2 хил. EUR, СП; 2) малки полу-пазарни от 2–4 хил. EUR, СП; 3) малки пазарно-ориентирани от 4–15 хил. EUR, СП; 4) средни пазарно-ориентирани стопанства от 15–100 хил. EUR, СП; 5) големи пазарно-ориентирани от 100–250 хил. EUR, СП.

Дефиницията, която може да се даде за малко пазарно-ориентираното, земеделско стопанство е, че то е отворена система, в която чрез производство и продажба на аграрни продукти се задоволяват основно потребности на обществото, а не само на стопанина и неговата фамилия. Специфичните особености на фамиленото земеделско стопанство са негови основни системообразуващи фактори. Те участват във формирането на системата като съвкупност от взаимосвързани елементи и влияят върху неговото развитие.

2. Малките земеделски стопанства в България – състояние и особености

Малките, натурални земеделски стопанства в България са най-многочислената група през 2016 г. и наброяват 104 898 (табл. 1). Техният относителен дял също е най-голям – 52,2% спрямо останалите размерни групи в страната. Въпреки големия им брой те създават едва 2,6% от общата стандартна продукция (EUR) в сектора – табл. 2. Средната стандартна продукция на стопанство за 2016 г. възлиза на 931 EUR.

Табл. 1. Брой и относителен дял на земеделските стопанства в България по размерни групи, 2016 г.

Вид на земеделските стопанства (ЗС)	Размерни групи ЗС според стандартна продукция (EUR)*	Брой	Отн. дял (%)
Малки Натурални	<2 000	104 898	52,2
Малки Полу-пазарни	≤2 000<4 000	34 956	17,4
Малки Пазарно-ориентирани	≤4 000<8 000	22 955	11,4
	≤8 000<15 000	13 746	6,8
Средни Пазарно-ориентирани	≤15 000<25 000	8 248	4,1
	≤25 000<50 000	6 675	3,3
	≤50 000<100 000	3 967	2,0
Големи Пазарно-ориентирани	≤100 000<250 000	2 676	1,3
	≤250 000	2 893	1,4
Общо		201 014	100

Източник: [5].

*Забележка: Диференцирани, съгласно Регламент на ЕС 2015/220, при който се използва показател стандартна продукция.

Табл. 2. Обща стандартна продукция и относителния ѝ дял по размерни групи земеделски стопанства в България, 2016 г.

Вид на земеделските стопанства (ЗС)	Размерни групи ЗС според стандартна продукция (EUR)	Обща стандартна продукция (хил. EUR)	Отн. дял (%)
Малки Натурални	<2 000	97 642	2,6
Малки Полу-пазарни	≤2 000<4 000	98 956	2,6
Малки Пазарно-ориентирани	≤4 000<8 000	130 046	3,4
	≤8 000<15 000	150 391	4,0
Средни Пазарно-ориентирани	≤15 000<25 000	158 824	4,2
	≤25 000<50 000	234 070	6,2
	≤50 000<100 000	273 491	7,2
Големи Пазарно-ориентирани	≤100 000<250 000	423 013	11,2
	≤250 000	2 210 036	58,5
Общо		3 776 469	100

Източник: [5].

Малките полу-пазарни стопанства са 3 пъти по-малко на брой – 34 956, спрямо натуралните и относителният им дял е 17,4%. Те формират също 2,6% от общата стандартна продукция в сектора, като стандартна продукция формирана от едно такова стопанство за 2016 г. възлиза на 2831 EUR или е 3 пъти повече от най-малките натурални стопанства.

Малките, пазарно-ориентирани стопанства наброяват 36 701 през 2016 г. и представляват 18,2% от всички размерни групи. Те създават 7,4% от общата стандартна продукция, като средно на едно стопанство се пада 7 640 EUR, т.е. с 2,7 пъти повече от полу-пазарните (табл. 1 и 2).

Средните, пазарно-ориентирани стопанства за 2016 г. са 18 890 броя или близо 2 пъти по численост по-малко от предходната група (малките пазарно-ориентирани стопанства). Относителният им дял спрямо всички земеделски стопанства в страната е 9,4%, но създават 17,6% от общата стандартна продукция в сектора. Средно на едно стопанство за годината се пада 35 277 EUR създадена стандартна продукция, която е с 4,6 пъти повече от малките пазарни стопанства (табл. 1 и 2).

Най-малочислена е групата на големите земеделски стопанства, едва 5 569 броя за 2016 г., като относителният и дял от всички е 2,7%. Те формират обаче 69,7% от общата стандартна продукция в аграрния сектор на България. Като средно за годината на едно такова стопанство се пада 472 805 EUR създадена стандартна продукция, която е с над 13 пъти повече от тази в средните пазарни стопанства (табл. 1 и 2).

Разликата в броя, относителния дял и формираната обща стандартна продукция при малките (натурални, полу-пазарни и пазарно-ориентирани), средни и големи земеделски стопанства в България е резултат от действието на различни фактори. Най-силно влияние, обаче оказва наложената производствена структура на селското стопанство в страната през 90-те г. на ХХ век като резултат от аграрната реформа. Тя продължава да е силно поляризирана, т.е. съществуват много малки по размер и малко на брой сравнително големи частни стопанства, като последните обработват значителна част от земеделската земя у нас.

С приемането на България за пълноправен член на Европейския съюз се променят и условията за развитие на земеделските стопанства у нас. Влияние оказва Общата селскостопанска политика (ОСП) и нейните механизми за въздействие върху аграрното производство. Последствията от поляризацията на структурата на земеделските стопанства е, че малък брой

главно големи получават огромни финансови средства по линия на директните плащания, докато малките са по-ощетени.

По данни на МЗХ през 2012 г. 6% от земеделските стопанства са получили 80% от директните плащания, като сумата само за 20 от тях възлиза на 21,6 млн. евро. [6]. Тези факти неос-

поримо показват, че и в нашата страна се наблюдава т.нар. явление „заграбване на земя“, повлияно от СЕПП.

В България са налице регионални диспропорции по отношение на локализацията на земеделските стопанства по размерни групи (табл. 3.)

Табл. 3. Брой и относителен дял на земеделските стопанства по размерни групи и по райони за планиране в България 2016 г.

Размерни групи ЗС според стандартна продукция (EUR)	Северозападен		Северен централен		Североизточен		Югоизточен		Южен централен		Югозападен	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Малки: Натурални <2 000	10 347	46,6	10 170	44,5	9 774	43,6	13 393	48,1	35 778	56,3	25 435	60,4
Малки: Полу-пазарни ≤2 000<4 000	3 044	13,7	3 902	17,1	3 754	16,7	4 193	15,1	12 622	19,9	7 440	17,7
Малки: Пазарно-ориентирани ≤4 000<15 000	5 030	22,6	5 032	22	5 043	22,5	5 652	20,3	9 754	15,4	6 191	14,7
Средни: Пазарно-ориентирани ≤15 000<100 000	2 809	12,7	2 698	11,9	2 741	12,3	3 491	12,5	4 415	7	2 734	6,5
Големи: Пазарно-ориентирани ≤100 000<250 000	974	4,4	1 054	4,6	1 108	5	1 131	4,1	970	1,6	334	0,7
Общо	22 205	100	22 855	100	22 421	100	27 859	100	63 539	100	42 134	100

Източник: МЗХГ Агростатистика.

Най-значителен брой от петте размерни групи стопанства се позиционират в Южен централен регион за планиране – 63 539 (обл. Пловдивска, Пазарджишка, Смоленска, Хасковска, Кърджалийска), следван от Югозападния регион – 42 134 (включващ обл. София-град, областите Софийска, Пернишка, Благоевградска, Кюстендилска). Относително по-малък е броят на същите групи стопанства в останалите три региона – Югоизточен (27 859), Северен централен (22 855) и Североизточен (22 421), а най-малък в Северозападния (22 205), но разликата между последните два е незначителна. Макар в Южен централен и Югозападен райони общият броят на стопанствата да е повече спрямо останалите четири района, в тях се локализируют както по численост, а така и по относителен дял най-вече малки натурални (съответно 56,3% и 60,4%) и полу-пазарни стопанства (19,9% и 17,7%). По-нисък е броят и относителният дял на малките, пазарно-ориентирани стопанства в Южен централен – 15,4% и Югозападен регион – 14,7%, значително под този в останалите четири региона (над 20%). Най-висок е относителният дял на малките пазарни стопанства в Северозападен район (22,6%), следван от Северо-

източния (22,5%), Северен централен (22%) и Югоизточен (20,3%).

Много по-висок е броят и относителният дял на средните и големите стопанства в Североизточен (съответно 12,3% и 5%), Северен централен (11,9% и 4,6%), Северозападен (12,7% и 4,4%), Югоизточен (12,5% и 4,1%) райони спрямо Югозападния (6,5% и 0,7%) и Южен централен (7% и 1,6%). Обяснението на тези резултати главно се свързва с по-значителната индустриална развитост на последните два спрямо другите четири района в страната.

Изложеното по-горе налага няколко изводи:

- В райони, където по-слабо е развито индустриалното производство се осъществява по-крупен аграрен бизнес, който осигурява пълна трудова заетост на местното население;
- Обратно, при индустриално по-развити райони в страната преобладават повече малки натурални и полу-пазарни стопанства. Тяхната роля е да гарантират на притежателите им допълнителни трудова заетост и доходи, както и самозадоволяване на семейството със аграрни продукти собствено производство.

- Малките, пазарно-ориентирани земеделски стопанства вече са трайно установена част от общата организационна структура на българското аграрно производство. По-значима е ролята и място на тази размерна група земеделски стопанства в по-слабо развитите в индустриално отношение райони в страната, тъй като те осигуряват на техните стопани целогодишна трудова заетост и основни доходи.
- За да съществуват и устойчиво развиват малките пазарно-ориентирани стопанства в България, чрез което да гарантират постоянна трудова заетост на местното население е необходима дългосрочна национална и регионална политика.

Производствената специализация на земеделските стопанства в България по размерни групи е представена в табл. 4. Съществува

разлика в установената производствена специализация между малките и средните стопанства, големите. Водещата производствена специализация при малките полу-пазарни и пазарно-ориентирани стопанства е отглеждане на тревопасни животни, свине, птици и зайци, както следва 38% и 33% от всички в съответната размерна група. При средните по размери стопанства у нас делът на тези, които са специализирани в животновъдство (тревопасни животни, свине, птици и зайци) е също 38%. Само, че по-голям е делът – 42% на тези, в които се отглеждат полски култури. Обратно при големите земеделски стопанства 71% са специализирани в отглеждане на полски култури и само 11% в животновъдно производство, отглеждане на тревопасни животни, а 7% притежават свине, птици и зайци.

Табл. 4. Относителен дял на специализирани и неспециализирани земеделски стопанства в България, диференцирани по размерни групи, 2016 г. (%)

Размерни групи ЗС според стандартна продукция (EUR)	Отн. дял на специализирани земеделските стопанства, отглеждащи					Отн. дял на неспециализирани земеделски стопанства с преобладаващо производство			Общо
	Полски култури	Зеленчуци, цветя и гъби	Трайни насаждения	Тревопасни животни	Свине, птици и зайци	Смесени култури	Смесено животновъдство	Смесени култури и животновъдство	
Малки: Натурални <2 000	19	2	16	30	4	3	10	17	100
Малки: Полу-пазарни ≤2 000<4 000	16	4	10	33	5	5	6	22	100
Малки: Пазарно-ориентирани ≤4 000<15 000	28	7	7	30	3	5	2	18	100
Средни: Пазарно-ориентирани ≤15 000<100 000	42	5	5	37	1	3	0,3	7	100
Големи: Пазарно-ориентирани ≤100 000≤250 000	71	2	2	11	7	1	0,1	5	100
Общо за България	25	4	12	31	4	3	7	14	100

Източник: МЗХ Агростатистика.

По-характерно за малките стопанства е отглеждането на зеленчуци, цветя, гъби и трайни насаждения 7% от всички в групата, отколкото при средните едва 5% от тези в групата. Най-слабо е застъпен посочения тип специализация при големите стопанства, едва при 2% от всички в размерната група.

Тази производствена специализация при последните се свързва с обработването на повече земеделска земя и притежаването на специализирана техника. Обяснението може да се дължи и на това, че по-трудоемките и по-ниско механизирани зеленчукопроизводство, цветар-

ство, гъбарство и овощарство се реализират в малки по размери стопанства в страната, и то главно с участието на фамилна работна сила. Докато отглеждането на полски култури особено в средните и големите земеделски стопанства у нас в резултат на окрупняване на земята и реализираните през последните години инвестиции в закупуване на високопроизводителна обработваща и прибираща техника е механизирани и се извършва от наемна работна сила.

Съществува и друга особеност при малките земеделски стопанства в страната – сравни-

телно висок е относителният дял на неспециализираните: 5% от всички отглеждат смесени култури; 2% – осъществяват смесено животновъдство и 18% – съчетават производство на различни видове култури с животновъдство. Обратно, при средните и големи земеделски стопанства тези относителни дялове са сравнително по-ниски, съответно по 1%, 3% и 0,3% за първите и 1%, 0,1% и 5% за вторите. Насто-

ящата картина в малките стопанства може да се обясни с преобладаваща екстензивност на производството спрямо интензивността му в средните и най-вече в големите стопанства.

В табл. 5. е представена общата стандартна продукция и нейния относителен дял по размерни групи земеделски стопанства както по райони за планиране, така и за страната като цяло.

Табл. 5. Обща стандартна продукция по размерни групи земеделски стопанства и нейния относителен дял, по райони в България, 2016 г.

Размерни групи ЗС според стандартна продукция (EUR)	Северозападен		Северен централен		Североизточен		Югоизточен		Южен централен		Югозападен	
	СП хил. EUR	%	СП хил. EUR	%	СП хил. EUR	%	СП хил. EUR	%	СП хил. EUR	%	СП хил. EUR	%
Малки: <i>Натурални</i> ≤2 000	9 730	1,4	10 112	1,4	9 669	1,3	11 605	1,7	33 548	5,2	22 979	8,4
Малки: <i>Полу-пазарни</i> ≤2 000<4 000	8 907	1,3	10 777	1,5	10 874	1,5	11 928	1,7	35 593	5,5	20 877	7,6
Малки: <i>Пазарно-ориентирани</i> ≤4 000<15 000	38 880	5,6	39 390	5,4	39 901	5,5	43 788	6,2	71 346	11,0	50 133	17,1
Средни: <i>Пазарно-ориентирани</i> ≤15 000<100 000	101 407	14,6	95 695	13,1	95 411	13,0	124 399	17,8	155 229	24,0	94 245	34,3
Големи: <i>Пазарно-ориентирани</i> ≤100 000≤250 000	533 403	77,1	571 673	78,6	576 582	78,7	510 094	72,6	351 731	54,3	89 573	32,6
Общо за България	692 327	100	727 647	100	732 437	100	701 814	100	647 441	100	274 807	100

Източник: МЗХ Агростатистика.

Установява се, че малките стопанства в Северозападен, Северен централен и Североизточен имат почти еднакви относителни дялове на стандартната продукция спрямо общата за региона (5,6%; 5,4% и 5,5%). Малко по-висок е този дял в Югоизточния – 6,2%, но значително висок в Югозападния район – 17,1%. По-различно е разпределението на формираната стандартна продукция в големите стопанства. Най-висок е относителният дял на показателя в Североизточен и Северен централен район, съответно 78,7% и 78,6%. След тях се нареждат Северозападния – 77,1%; Югоизточния – 72,6%, а най-малък е този дял в Югозападния район – 32,6%, дори под този формиран от средните стопанства разположени на неговата територия. Разликите, които се установяват се дължат на различната степен на специализация на стопанствата, а като следствие и различната доходност. Оказва се, че в Южен централен район средно на едно малко пазарно-ориентирано стопанство се пада най-ниската стандартна продукция на годишна база – 7 314

EUR. Докато в Югозападния район е най-висока стандартната продукция – 8 097 EUR на годишна база. В останалите четири района в страната стандартната продукция на едно малко стопанство е в границите от 7 700 до 7 900 EUR на годишна база. Регионални различия също се наблюдава в стандартна продукция при средните и големите стопанства. Най-високи са те при средните и големите стопанства в Северозападен район, съответно 36 101 EUR и 547 640 EUR на годишна база. Докато най-ниска се оказва в Югозападния регион при средните стопанства СП е 34 471 EUR, а при големите 268 183 EUR. В останалите райони различията в стандартната продукция при средните стопанства са незначителни, а при големите е в диапазона от 542 хил. до 362 хил. EUR.

Анализът налага следните основни изводи:

– В България, макар да е член на Европейския съюз продължава диференциацията между малките, средните и големите земеделски стопанства. От една

страна, има многобройна група от малки стопанства – 86,5% от всички у нас (натурални, полу-пазарни и пазарно-ориентирани), обработващи около 1/3 от ИЗП. От друга, налице са бързо разрастващи се главно големи стопанства (3,4% от всички) от типа на разностранни търговски дружества, които заедно със средните (около 10% от всички) обработват 2/3 от ИЗП (66,1%).

- Задълбочава се и диспропорцията във формираната стандартна продукция на едно земеделско стопанство на годишна база. Разликата между най-високата СП при малките пазарно-ориентирани и тази при големите е 68 пъти (по-ниска), а спрямо средните – 4,5 пъти.

3. Основни насоки за растеж и устойчиво развитие на малките земеделски стопанства в България

Развитието на аграрния сектор в страната налага специални мерки, насочени към земеделските стопанства. За преодоляване на нарастващата диференциация между малките и големите земеделски стопанства в България през втория програмен период при прилагане на механизмите на ОСП (2014–2020 г.) се извърши промяна в критериите за получаване на директни плащания, насочени към [3]:

- Намаляване на директни плащания за суми над 150 хил. EUR с 5%, а за суми над 300 хил. EUR с 100%;
- Постави се праг на размера на земеделското стопанство, получаващо директни плащания както следва: за 2015 г. до 3884 ха; за 2016–2018 г. до 2561 ха; за 2019–2020 г. до 2537 ха;
- Въведе се схема за малките земеделски стопанства (но не по-малки от 0,5 ха), които имат право да получат до 10% от горната граница за директните плащания;
- Възприе се схема за стимулиране на млади земеделски стопани, които имат възможност да получат 0,5% от националната горна граница за директни плащания, както и да се подпомагат за първите 30 ха и др.

Направеното през последните години не е малко. Но биха могли да се добавят и други мерки, за да се стимулира развитието на малките земеделски стопанства:

3.1. Насърчаване на младите хора да изградят и развият семеен аграрен бизнес

За да се стимулира развитието на семеен аграрен бизнес трябва да има специални условия за новоизграждащи се земеделски стопанства

особено за по-млади хора до 35 години. За да се мотивират младите хора, завършващи средно и висше аграрно образование да изградят собствен аграрен бизнес е необходимо още в началото на своето обучение да придобият специализирана предприемаческа култура. Такава може да се постигне, ако към средните училища и университетите се изградят учебно-тренировъчни ферми. Необходимо е учениците и студентите да изучават учебни дисциплини, даващи им знания и умения за създаване на собствено стопанство и неговото управление, като това да е част от обучението не само за бизнес специалностите, но и за всички, които подготвят специалисти за реализация в аграрното производство. Обучаващите се трябва да придобият опит в успешно развиващи се частни земеделски стопанства не само у нас, но и в чужбина, като за целта се използват възможностите на програма „Еразъм+” и др.

3.2. Консултиране на малките земеделски стопанства (МЗС) от изследователски институти, университети, за да се насърчава модернизацията и иновациите в тях

За устойчивото развитие на изградените МЗС е необходимо много по-интензивно сътрудничество с научно-изследователски институции и университети при разработване на съвместни проекти, финансирани както от националните оперативни програми, така и от програмите на ЕС. Трайно трябва да се наложи практиката за повишаване на професионалната подготовка на заетите в земеделските стопанства чрез обучителни курсове и програми, като за целта може да се използват изградените центрове за професионална подготовка, средните училища и университетите.

Стимул за иновационната култура в земеделските стопанства може да бъдат добрите практики на български и европейски стопанства. Значителна част от тях се развиват в резултат на внедряване на нова производствена технология, нов сорт и порода, по-добър маркетингов подход или други иновации. Нужна е институционална подкрепа в посока развитие на научна и развойна дейност, която да се извършва в земеделските стопанства с участието на национални и европейски изследователски центрове. Подобно сътрудничество не само предоставя възможност за внедряване на добри практики и иновации, но и за по-добър достъп до европейския пазар.

3.3. Достъп на българските аграрни продукти до нови пазари

Институционално стимулиране на аграрни производства, за които в страната има благоприятни природно-климатични дадености, утвърдени традиции и опит, както и изгодно пазарно търсене. Стимулиране специализацията на производствената дейност на повече земеделски стопанства в развитието на традиционни за нашите географски ширини аграрни продукти - плодове и зеленчуци, за които има търсене както на вътрешния, така и на външния пазар.

По-широко въвеждане на европейските стандарти за качество на българските аграрни продукти, което е основа за успешна пазарна реализация и предпоставка за устойчиво развитие. Стимулиране на бизнес-партньорства и разширяване на електронната търговия, в която страната ни е на едно от последните места в ЕС.

3.4. Превръщане на екологичните предизвикателства във възможности

Необходимо е да се разшири обхвата на малките земеделски стопанства, които получават финансова подкрепа и преференциално кредитиране за въвеждане на „зелени“ производствени технологии и сертифициране на биологични растителни и животински продукти. Просперитет и развитие ще има този аграрен бизнес, който системно открива и оползотворява своя потенциал чрез внедряване на природосъобразни технологии, стоящи в основата на зелената икономика през XXI век.

Заклучение

През изминалите три десетилетия от началото на обществено-икономическите трансформации у нас частните земеделски стопанства в разнообразната им размерна диференциация заеха своето място в структурата на аграрното производство и се наложиха на пазара. Приемането на България в ЕС през 2007 г. и прилагането на механизмите на Общата селскостопанска политика у нас също съдейства за това. Но все пак с по-висок потенциал за развитие на модерен аграрен бизнес се отличават големите и средните стопанства на еднолични търговци, търговските дружества и кооперации спрямо малките пазарно-ориентирани ферми у нас.

Трябва да продължи националната политика за стимулиране на малките пазарно-ориентирани земеделски стопанства у нас, тъй като по-ограничени са техните възможности за рационално и устойчиво развитие спрямо средните и големите стопанства. Само дългосрочните мерки могат да погнат на развитието им, за да осигурят постоянна трудова заетост на хората в селските райони, а това ще съдейства

и за стабилизиране на местната икономика и за повишаване на жизнения стандарт на населението.

Литература

1. Атанасова-Калайджиева, Т. *Развитие на земеделските стопанства в България и влияние на ОСП на ЕС върху тях*. Сб. „ОСП на ЕС и агробизнеса в Р България – икономически и правни проблеми“. СА „Д.Ценов“. Свищов. 2016. стр. 77–82.
2. *Анализ на потенциалния ефект от прилагане в България на схема за преразпределително плащане през 2014*. МЗХГ. София.
3. *Директни плащания и пазарна подкрепа*. Доклад-презентация „ОСП, директни плащания 2015–2020“. МЗХГ.
4. Котева, Н., Атанасова-Чопева, М. Ролята на малките земеделски стопанства в условията на Евроинтеграция. *Икономика и управление на селското стопанство*. 56. 5. 2011. стр. 33.
5. *Изследване на структурата на земеделските стопанства през 2016 година*. МЗХГ.
6. Кънева, К. *Институционални промени и структурна реформа в земеделските стопанства*. Монография. София. 2015.
7. *Методически доклад – Система за земеделска счетоводна информация*. МЗХГ. София. 2016.
8. *ОСП, директни плащания 2015–2020*. Доклад-презентация. МЗХГ. Дирекция „Директни плащания и пазарна подкрепа“. София.
9. *ОСП 2015–2020: Схема за дребни земеделски стопани*. МЗХГ. Дирекция „Директни плащания и пазарна подкрепа“. София. стр. 1–9.
10. Петрова, Н. *Поземлени отношения и структурните промени в българското земеделие*. Монографичен труд „Структурните промени в българския аграрен сектор и влиянието им върху ХВП“. Изд. „РИК Искра-М-И“. Ст. Загора. 2018. стр. 31–39.
11. *Система за земеделска счетоводна информация*. Окончателни резултати. 2013. стр. 8.
12. Davidova, S., Thomson, K., *Family farming in Europe: challenges and prospects. In-depth analysis*. Directorate General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development. Brussels. 2014
13. Davidova, S., Fredriksson, L., Gorton, M., Mishev, P., Petrovici, D. *Comparative Analysis of the contribution of subsistence production to household incomes in five EU New Member States: Lessons learnt*. Buchenrieder, G., Möllers, J. (eds.) *Structural change in Europe's rural regions – Farm livelihoods between subsistence orientation, modernisation and non-farm diversification. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*. Vol. 49. IAMO. Halle (Saale). Germany. 2009
14. EC. *What Is a Small Farm? EU Agricultural Economics Brief*. 2. European Commission. Agriculture and Rural Development. Brussels. 2011.
15. EFSA. *Scientific opinion on the assessment of dairy cow welfare in small-scale farming systems*. EFSA J. 13 (6). 4137. 2015. [http://dx.doi.org/10.2903/j.efsa.2015.4137].

16. Guiomar, N., Godinho, S. Et al. Typology and distribution of small farms in Europe: Towards a better picture. *Land Use Policy*. 75. 2018. pp. 784–798. [https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.04.012].
17. Lowder, S., Scoet, J., Raney, T. The number, size, and distribution of farms, smallholder farms, and family farms worldwide. *World Dev.* 87. 2016. pp. 16–29. [http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.10.041].
18. [http://www.europarl.europa.eu/].

SMALL AGRICULTURAL FARMS IN BULGARIA – REALITIES AND PERSPECTIVES

Todorka Atanassova-Kalaydzhieva
Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria

Abstract

Small size family farms (2 hectares) produce approximately a third of the plant and animal food on a global scale. They also have an impact on agricultural development, act as an additional source of employment and guarantee social stability in rural areas in many European countries. Small agricultural farms contribute to the protection of the environment, biodiversity and landscape. The aim of the present article is to study and analyze the present state of small (family) agricultural farms in Bulgaria, and to provide directions for their development. The following tasks have been set in order to accomplish this goal: to establish the main difficulties in farm functioning; to discover the factors with an impact on their development; to offer adequate measures for sustainable growth. The study encompasses the period from the beginning of the transition to market economy in the 1990s to the end of the first programme period after Bulgaria's accession to the EU. The sources of information used in the analysis include data from national statistics, agrarian reports from the Ministry of Healthcare and Food, literature by other authors, as well as our own research. Main conclusions: the agricultural reform in Bulgaria in the 1990s led to establishing a production structure of private agriculture farms; the latter is strongly polarized – with a large number of small size and few large size farms. Part of the small farms is maintained by people who have no other employment opportunities. Many of them start working with limited production resources and knowledge, they have an insufficient access to loans and professional training. These and several other factors obstruct successful farm functioning and decrease production results. Bulgaria's accession to the EU deepened the polarization between small and big agricultural farms. This process was also affected by the EU Common Agriculture Policy, and most of all – the single payment scheme per unit of used land area. To stimulate the growth and development of family agriculture business in Bulgaria, the state needs to provide special conditions: young people will require professional entrepreneurship culture, they must acquire experience in developing successful agricultural farms at home and abroad; cooperation with research institutions is needed, as well as preferential crediting, introduction of "green" production technologies, certification of biological plant and animal products, etc.